

ԱՐՏԱԶԻ Ս. ԹԱԴԷԻ ՎԱՆՔԻ ԶԵՌԱԳՈՐԾ ՎԱՐԱԳՈՅՐԸ

Պարսկաստանի Արարկատական նահանգի Մակու գաւառին՝ պատմական Արազի Ս. Թադէոս Արաքեալի վանքը հնագոյն զարեւրէն սկսեալ հռչակ ու համբաւ կը վայելէր ոչ միայն իբր ջրիստոնէական հիւնաւորաց սրբավայր մը (ուր թաղուած են Ս. Թադէոս Արաքեալն ու Հայոց Ս. Սանդուխտ կոյսը) այլ և իբր մատենադրութեան և գրչութեան արուեստի կեդրոն մը:

Դարերու ընթացքին այս պատմական մենաստանը, քաղաքական փոթորիկներու և յաճախակի արհաւիրքներու մէջ կորսնցուց իւր բազմամարդ միաբանութիւնը և հետզհետէ անշքացաւ իւր բազմատեսակ հարստութիւններէն և դարձաւ անշուք մենաստան մը, մանաւանդ այս վերջին 30 ամեակին (1900-1930):

Այս պատմական վանքը վերջնական կողոպուտի և քայքայման ենթարկուեցաւ մանաւանդ 1918-ի ամբան, երբ տաճիկները ներխուժեցին Արարկատական: Բազմաթիւ հայեր իրենց պատիւն ու կեանքը պաշտպանելու համար ամրացան Ս. Թադէի վանքին մէջ և երկար ատեն հերոսական դիմադրութիւն ցոյց տուին պաշարող թշնամիներուն, բայց ի վերջոյ ստիպուեցան հեռանալ և փախուստի դիմել, վասն զի ռազմամթերք և պաշարք սպառեցան:

Այն ատեն թշնամիները վանքը մտան, անխնայ կոտորեցին հոն ապաստան գտած կանայք և մանուկները և վանքի ամբողջ հարստութիւնը աւարի և կողոպուտի տուփին վանքը զարձաւ ամայի և երկար ժամանակ անբնակ: Անոր կամարներուն տակ կը թեւածէր «Եղիշեայ հոգեակ քաղցրաբուրդիկ», իսկ Հայր Ալիշանի Աւարայրի Բլրուն ալ «Թադէի վանուց»՝ ձէնիկն ի զուլիս կը ձգէր և թունդ կը հանէր այն սիրտերը, որոնք խաչերուն կը պած էին...

Ահա Թադէի վանքի կաղոպատուած, աւարի մատնուած եկեղեցական ս. անթոններու, սպասաներու և գոյքերու հետ տարին նաեւ տաճարի ձեռագործ յայտնի վարագոյրը, որ անցած էր Մակուի հրուշակաւոր Սարգսի Ալի-Գոյի Մոսթրուգա խանի ձեռքը և կը պահուէր անոր տանը մէջ, իբր թանկագին հնութիւն և զարդ:

Սակայն, ով զարմանք, քանի մը տարի յետոյ, 1924-ի գարնան, յիշեալ Սարգսի կինը, գիշերները երազ կը տեսնէ, որ սպիտակ մօրուքով, սպիտակ հանդերձներով ալեհեր ծերունի մը, վշտահար դէմքով կը ներկայանայ իրեն և կ'ըսէ, որ վանքի վարագոյրը տարէք և դրէք տաճարը:

Սարգսի կինը այս երազը սարաւփով կը պատմէ իւր ամուսնոյն, որ նոյնպէս կը վախնայ և ահա օր մըն ալ վարագոյրը կը վերցնեն կը բերեն վանքը և մատաղ ու նուրբ կու տան ասաճարին, վարագոյրը կը յանձնեն ներկայ վանահայր Տէր Պետրոս վարդապետ Ղազարեանին և կը հեռանան:

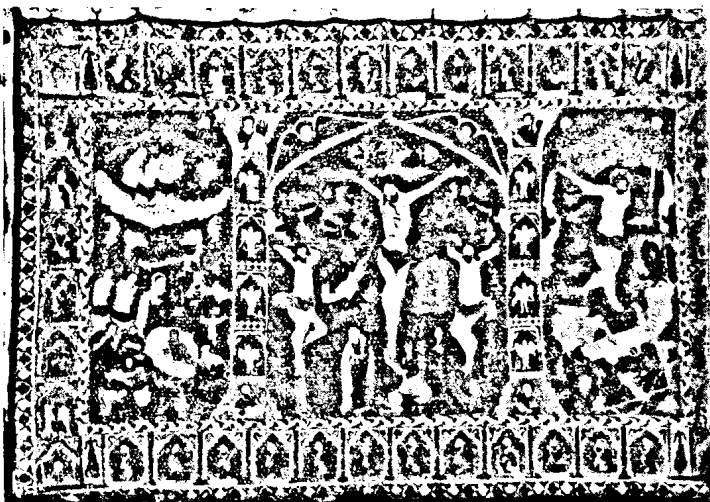
Տէր Պետրոս վարդապետը նախամեծար կը համարէ այդ վարագոյրն այլեւ չպահել վանքին մէջ, նոր վտանգի չենթարկուելու համար, այլ կ'ուղարկէ Թաւրիզ, Հայոց Առաջնորդարան:

Այստեղ յիշատակութեան արժանի է նաեւ այն փաստը, որ յաջորդ տարի, 1925-ի գարնան, Պարսից զինուորական իշխանութեան հրամանով ձեռքակալուեցաւ Մակուի Սարգսը, որ բանտին մէջ մեռաւ, իսկ անոր ամբողջ կալուածներն ու հարստութիւններն ալ յարգունիս զբաւուեցան, վասն զի այդ Սարգսը Մակուի շրջանին մէջ ինքզինք հռչակած էր իբր կիսանկախ իշխան և չէր հնազանդեր կեդրոնի կառավարութեան, որ շատ խոհեմ կերպով վերջ տուաւ անոր իշխանութեան:

Յիշեալ վարագոյրը մօտ 6 տարի Սարգսի պահեստներուն մէջ մնալով, գրեթէ ոչնչանալու ենթարկուած էր, կարելոր տեղ մը խոնաւութենէ փրկած էր, ցեցերը անխնայ կը քայքայէին և վերջնական կորուստի մատնուելու վտանգի տակ էր։ Այս պարագաները նկատի առնելով Ատրք պատականի Հայոց Թեմական խորհուրդը կ'որոշէ վաճառել այդ վարագոյրը և անոր

վար գին նշանակեցին, նոյնը ըրին նաեւ միւսները։

Այսպէս երկար ժամանակ ձգձգուեցաւ վարագոյրին վաճառման գործը, մինչեւ որ 1929-ի աշնան Յակոբ և Յարութիւն Պարոյրեան եղբայրները 800 թումանով (տուլար) գնեցին վարագոյրը և տարան Ամերիկա՝ (Նիւ եօրք) վաճառելու համար, ջը գիտենք ինչ արժէքի պիտի ծախուի

Արտագի Ս. Թաղէի վանքի տաճարին աւագ սեղանի պատմական վարագոյրը։

ղրամը յատկացնել Ս. Թաղէի վանքի վերաշինութեան գործին։

Հակառակ ջանքերուն հնարաւոր չեղաւ աստիճանաբար ոչնչանալու վտանգին դէմ առնել։ Այս ատենն էր ահա, որ Թեմական խորհուրդը յայտնեց թէ վարագոյրը կը վաճառուի Ներկայացան բազմաթիւ գնորդներ (հայ, հրեայ, պարսիկ, եւրոպացի), որոնցմէ միայն եւրոպացիները կրցան հասկնալ վարագոյրին բուն արժէքը և հնութեան տարիքը։ Այսպէս ըլլալով հանդերձ եւրոպացիները շատ

այդ վարագոյրը, բայց ամէն պարագային կը յուսանք, որ եթէ բարձր գնով ծախուի, անշուշտ Պարոյրեան եղբայրները ազգասիրաբար շօշափելի գումար մը պիտի տան Ս. Թաղէի վանքի բարեգարդութեան յատկացնելու համար։

Այժմ խօսինք վարագոյրի նկարագրութեան մասին։

Ամենէն առաջ ըսեմ, որ այս վարագոյրը պատմական և հնագիտական ո՛ր և է

արժէք չի ներկայացներ: Թուական, արձանագրութիւն, յիշատակարան եւ այլն չունի: Անոր բուն արժէքը կը կայանայ տաճաննի տշխատանքի մը մէջ, որ կատարուած է ձեռքով եւ ասեղնակազմով է:

Վարագոյրի ամբողջ արտաքին երեսը մահուդ է, իսկ աստառը պարսկական տըպածոյն, ծաղկաւուն: Ամենայն հաւանականութեամբ այս վարագոյրը շինուած է Պարսկաստանի եւ մանաւանդ Նոր Զուղայի մէջ: Կը կարծուի որ հնութեան տարիքն շատ շատ 180—200 է:

Վարագոյրին լայնքն է մօտ 4 մետր, իւր երկայնքը՝ 6 մետր: Տիրող գոյնը (ֆօն) կարմիրն է, իսկ միւս գոյներն են՝ կապոյտ, դեղին, կանաչ, սեւ, մարմնագոյն, գորշագոյն, սրճագոյն, մանիշակագոյն, կը բացակայէ միայն սպիտակ գոյնը: Այն բոլոր պատկերները, ծաղիկները, կամարները, շրջանակները դժբերը հայլն, որոնք կ'երեւան վարագոյրին վրայ, կարուած են մանր կտորներով: Օրինակի համար, առաջնալի մը պատկերը հետեւեալ կերպով ձեռագործուած է, մագըրը՝ սեւ մահուդէ, դժբն ու ձեռքերը՝ մարմնագոյն մահուդ, հանդերձները՝ կարմիր, աչքերը՝ կապոյտ եւ այլն: Եւ այս բոլորը մեծ ու փոքր կտորներ իրենց յարմար գոյնի թելով իրար կարուած են: Այս հաշուով եթէ նայելու ըլլանք վարագոյրը կը բաղկանայ քանի մը հարիւր հազարաւոր մահուդի կտորներէ, որոնք զարմանալի հմտութեամբ եւ ներդաշնակութեամբ իրար կարուած են եւ կ'ամբողջացնեն զեղեցիկ, պատկերաւոր տեսարան մը, որուն լուսանկարը կը տեսնէք « Բազմապէյ քին մէջ: Վարագոյրին կամարներուն, շրջանակներուն եւ զարդանկարներուն մէջ հազիւ թէ ի յայտ կու գայ հայկական ոճը: Կամարները արարական ու պարսկական դրոշմ կը կրեն, ինչպէս նաեւ զարդանկարները:

Վարագոյրը՝ վերէն, վարէն եւ աջ ու ձախ կողմերէն եզերուած է երկարածեւ լայն, զարդանկարուած շրջանակներով, որոնց մէջ ի յայտ կու գան մարգարէներ եւ առաքեալները, հետեւեալ կարգով.

Վերեւ՝ Մովսէս, Թեոփ, Թոր, Սամուէլ, Նաթան, Դաւիթ Արքայ, Եղիա, Եղիսէ, Եսայի, Երեմիա, Եզեկիէլ եւ Դանիէլ մարգարէները:

Վարեւ՝ Յովսէ, Ամովս, Միքիա, Թովիէլ, Արդիու, Յովսէան, Նաուու, Արթակու, Սոփոնիա, Սեֆեա, Զաքարիա եւ Մաղաքի մարգարէները:

Աջակողմէն՝ Պետրոս, Յովհաննէս, Փիլիպպոս, Բարդուղիմէոս, Թովմաս եւ Սիմոն առաքեալները:

Ձախակողմէն՝ Պողոս, Յակովբոս, Թադէոս, Մատթէոս, Յակովբոս (կրկին) եւ Անդրէաս առաքեալները:

Այս շրջանակներուն չորս անկիւնները զարդարուած են վեցթեւան չորս սերով բէներու նկարներով:

Այս բոլոր նկարները կը գտնուին զատ զատ, փոքր շրջանակներու մէջ, որոնց վերի երկու անկիւններուն վրայ, բոլորին ալ անխորի կան երկթեւան հրեշտակներ: Այս ընդհանուր մեծ շրջանակը, որ չորս կողմէն կը շրջապատէ վարագոյրը, բաժնուած է երեք մասի՝ երկու սիւններով, որոնց վերի խոյակներուն վրայ՝ աջէն Մատթէոս, իսկ ձախէն՝ Մարկոս Աւետարանիչներու նկարներն են, իսկ վարի պատուանդաններուն վրայ՝ աջէն Ղուկաս իսկ ձախէն Յովհաննէս Աւետարանիչներու նկարները կ'երեւան: Իսկ այս երկու սիւններուն վրայ, վերէն վարէն, աջ ու ձախ՝ կ'երեւան զատ զատ՝ շրջանակներու մէջ չորսական հրեշտակներ:

Վարագոյրի ընդհանուր մեծ շրջանակին մէջ ի յայտ կու գան հետեւեալ փրկչական տեսարանները.

• Յիսուսի ծնունդը, աջակողմէն, Ռեթեհեմի գոտայրը, Մարիամը նստած, Յիսուսը իսանձարուրդին մէջ, Ամպերէն վար ու վեր՝ հրեշտակներ, ապա լուսատու աստղը: Ասեղնակազմով տառերով գրուած է « Փառք ի քաթօնու Աստուծոյ եւ յիկիր խաղաղութիւն ի մարդիկ հաճութիւն: Ապա մագըր, երկու հովիւներ, ոչխարներ, իսկ Թագ ու խնկաման՝ խանձարուրդին առջեւ:

Եիսուսի խաչադրութիւնը, կեղերն, խաչի

աջակողմը՝ արեւ, ձախը՝ լուսին, խաչի գլուխին վերտառութիւն «Յ. Ն. Թ. Հ.», խաչնալի երկու թւերուն մօտ թեւատաւած հրեշտակներ բաժակ ձեռքերնուն բռնած կը մնան, իսկ խաչնալի զոյգ ձեռքերէն կաթկթող արիւն կ'իջնէ բաժակներուն մէջ։ Ուրիշ հրեշտակ մըն ալ բաժակը պահած է Յիսուսի աջ կողէն հոսող արեան դիմաց, իսկ ձիււոր զինուոր մը նիզակը խրած է Փրկչին կողքը։ Խաչնալ Փրկչին աջ ու ձախ կողմերը խաչերուն վրայ կ'երեւան զոյգ աւազակներու նկարները։ Խաչին ներքոյ, Աստուածամայրը ծնայողի գրկած է խաչը, իսկ երկու կանայք կեցեր են իւր աջ ու ձախ կողմերը։ Խաչին պատուանդանին մօտ կ'երեւան մարդու զանկ և զոյգ բազկոսկրներ։

Խաչելութեան այս պատկերը, Յիսուսի մարմնի մասերը, մահուղը խոնաւութենէն փոսած ու թափած է, ինչպէս որ կը յայտնուի նաեւ լուսանկարին մէջ։

Յիսուսի Յարութիւնը, ձախակողմէն։ Յիսուսը խաչը ձեռքին կը բարձրանայ ամպերու մէջէն, հեռուն կ'երեւան իւզաբի կանայք, մէկը՝ ձեռքին խնկամանովարը, գերեզմանին մօտ զոյգ թեւատաւած հրեշտակներ։ Գերեզմանի քարին վրայ՝ է տառը, իսկ գերեզմանի կողքին գետնատարած, տապալած ընկած են պահապան երկու զինուորները՝ մէկի ձեռքին նիզակ։

Այս փրկչական երեք տեսարաններու վերջ զոյգ անկիւնները (ուրեմ 6 անկիւն) զարդարուած են երկթեւեւ հրեշտակներու պատկերներով։

Ահա մանրամասն նկարագիրը Ս. Թադէի վանքի վարագոյրին, որ տարաբախտաբար երկար դիմանալու անկարող է, վասն զի խոնաւութիւնն ու ցեղը արդէն իրենց աւերը գործած են անոր վրայ։

Վարի մասերը տեղ տեղ փճացեր են ու թափուած։

Այս բոլորէն յետոյ մենք հաճոյցով ու երախտագիտութեամբ պիտի պատկասանք տածենք անոնց հանդէպ, որոնք մէկ ու կէս կամ երկու դար առաջ, տարիներ շարունակ, խեց ու միտք, աչք ու մատ մաշեցնելով տաժանելի, ձանձրանալի և իսկապէս շատ համբերատար աշխատանքով պատրաստած են այս վարագոյրը, որուն վրայ ջանք ու ճիգ թափած են ոչ միայն կարողները (այլ թէ կին) այլ և ամէն անոնք, որոնք Աստուածաշնչական և աւետարանական բովանդակութիւնն ու խորհրդաւորութիւնն մը տուած են այս վարագոյրին։

Ասոր նման բովանդակութիւն ունի նաեւ Վասպուրականի Արծրունեաց խորամուտ և շինարար Թագաւոր Գագիկ Արծրունիի հրաշակերտած Աղթամարի Ս. Խաչի չքնաղ տաճարը, որուն արտաքին պատկերը քան զակազարդուած են Աստուածաշնչական պատկերներով, իսկ ներքին պատկերը՝ աւետարանական պատկերներով իւզանդկարուած, դեռ 10րդ դարու սկիզբէն՝ 915—921 թուերուն։

Կը ցանկայինք, որ Ս. Թադէի վանքի այս վարագոյրը զառնար ոչ թէ չարաշահութեան և վաճառքի նիւթ, այլ զարդը կազմէր միջազգային հռչակուած թանգարանի մը, ուր այցելուները տեսնէին և համոզուէին թէ ինչպէս արեւելեան խաւարակուտ երկիրներու մէջ Հայ ժողովուրդը իւր արիւն արցունքի և տառապանքի մէջ անգամ ընդունակ եղած է և է՝ ոչ միայն ապրիլու այլ և գեղարուեստական հրաշալիքներ ստեղծագործելու։